

SAKUNTALA

Auteur: Elsa van Maren

Woord vooraf – over de spelling en uitspraak van de eigennamen.

In de Nederlandse vertaling van het oorspronkelijke Indiase toneelstuk worden de namen van de hoofdpersonen met aparte letters gespeld, die een symbool vormen voor de eigenlijke uitspraak, zonder dat men deze er zonder meer uit kan aflezen. Sommige van deze lettertekens heb ik niet eens tot mijn beschikking. Ik heb daarom besloten om de spelling te beperken tot onze normale alfabet, zoals dat op internet en elders trouwens meestal wordt gedaan. Sakuntala dient te worden uitgesproken als Sjakoentala, Dusyanta als Dusjyanta.

Inleiding

In oktober 1820 onderneemt de 23-jarige Schubert de compositie van een romantische opera in drie bedrijven, met de titel Sacontala. Verder dan een aantal ontwerpen voor de eerste en tweede acte zal hij nooit komen met dit project, dat later van zijn biograaf Deutsch het catalogusnummer 701 krijgt.

Waarom Schubert dit werk afbrak weet niemand. Zijn eerste biograaf, Heinrich Kreiße von Hellborn, die nochtans vrienden en kennissen van Schubert heeft kunnen ondervragen, meldt dat de reden hem onbekend is maar dat “volgens een mededeling van de heer Josef Hüttenbrenner, Schubert zich door de influisteringen van enige vrienden, die het gedicht als operatekst niet zagen zitten, van het voltooien van de compositie heeft laten afhouden. Aan ingespannen pogingen van de kant van de auteur van het libretto heeft het niet ontbroken, doch tevergeefs.” Volgens Deutsch moeten de mededelingen van Josef Hüttenbrenner echter wel eens in twijfel worden getrokken¹, vandaar waarschijnlijk dat hij deze mededeling van Kreiße niet eens in zijn boeken opnam.

Overigens is het ontbreken van een duidelijk antwoord op de vraag niets nieuws. Schubert heeft veel werken en vooral opera's nooit voltooid, zonder dat duidelijk was waarom.

In het onderhavige geval is echter een andere vraag veel interessanter, namelijk waarom hij er aan begon. En het antwoord daarop is niet moeilijk te vinden : hij ging gewoon mee in de waan van de dag. Veel van zijn tijdgenoten raakten omstreeks de eeuwwisseling betoverd door de Oosterse, en dan vooral de Indiase cultuur - met name door één vrouwengestalte : Sakuntala.

De ontdekking van India

De schrijver van Schuberts libretto was Johann Philipp Neumann (1774-1849), die later ook de tekst leverde voor de Deutsche Messe (D 872) uit 1927. Neumann, door Goethe een “vorzüglicher Naturforscher und Kenner” genoemd, was naast natuurkundige ook leraar klassieke talen. Als zodanig zal hij zich ongetwijfeld geïnteresseerd hebben voor de ontdekking van het Sanskriet en de Indiase literatuur, die omstreeks 1800 vanuit Engeland Europa overspoelde en die samenviel met de opkomst van de romantiek, als het er al niet een belangrijke oorzaak van was. De Engelsen, die India gekoloniseerd hadden, ontdekten na enige tijd dat het land niet alleen rijk was aan goedkope arbeidskrachten voor de thee- en andere plantages, maar ook aan een eeuwenoude cultuur, taal en literatuur. Sommigen, die zich hiervoor begonnen te interesseren, lieten zich in het Sanskriet onderwijzen en gingen de oude teksten bestuderen en vertalen. En zo kwam William Jones in 1789 met een Engelse vertaling van een toneelstuk van Kalidasa, een Indiase hofdichter uit de 5^e eeuw over wie verder niets bekend is behalve dat hij een aantal toneelstukken en epische gedichten schreef. Zijn plaats in de Indiase literatuur is te vergelijken met Homerus in Griekenland en Shakespeare in Engeland. Hij op zijn beurt putte de stof voor zijn toneelstuk uit de Mahabharata, het grote epos van de Hindoes met zijn meer dan 100.000 verzen waarin zowel de historische als de mythologische geschiedenis van India wordt verhaald. Want

beide aspecten zijn in dit omvangrijke en diepzinnige werk nauwelijks van elkaar te onderscheiden.

Het oorspronkelijke verhaal

In de Mahabharata is Sakuntala de dochter van de wijze Visvamitra en de hemelnimf Menaka. Visvamitra is van koninklijken bloede, maar zo gericht op het bereiken van heiligheid dat hij zich aan een uiterst strenge ascese wijdt. Hierdoor verkrijgt hij zoveel macht dat zelfs Indra, de koning der goden, bang voor hem wordt. Daarom stuurt hij Menaka op hem af. Menaka is een apsara – een onsterfelijk, hemels wezen dat voor de goden danst. Deze apsara's kunnen elke gestalte aannemen, ook die van een aardse vrouw. Visvamitra bezwijkt voor haar charmes, doch is vervolgens zo verbolgen over de list waarmee Indra hem van zijn spirituele streven heeft willen afhouden, dat hij niets van het kind wil weten dat geboren wordt. Menaka, die terug moet keren naar de hemel, laat haar dochter in het bos achter, waar zij wordt gevonden door de kluizenaar Kanva die haar opvoedt.

Deze voorgeschiedenis wordt door Sakuntala aan koning Dusyanta verteld wanneer hij, tijdens een jachtpartij in het bos, verzeild raakt in de kluizenarij waar hij haar ontmoet. Hij wil haar onmiddellijk tot zijn vrouw maken, zelfs zonder te wachten op de terugkeer van haar pleegvader, en zij stemt hierin toe op voorwaarde dat hij haar onder ede belooft haar altijd als zijn vrouw, en hun eerstgeboren zoon als zijn opvolger te zullen erkennen. Hetgeen hij maar al te graag doet.

Dan vertrekt de koning weer naar zijn hoofdstad en zijn vele andere vrouwen, en gebeurt er een tijdlang niets. Drie jaar later krijgt Sakuntala een zoon, met wie zij nog een jaar of zes in het bos blijft wonen. Dan vindt Kanva, haar pleegvader, het tijd om de jongen en zijn moeder naar de koning te sturen, zodat deze zijn opvolger zal erkennen. De koning herkent haar niet en noemt haar een bedriegster die haar onwettige zoon op de troon wil krijgen. Sakuntala antwoordt daarop met een gloeiend en zeer zelfverzekerd betoog over de heiligheid van hun verbintenis en de grote waarde van zonen; zij overstelpt hem met verwijten en zelfs dreigementen. Als dit niet helpt maakt zij aanstalten om te vertrekken. Hierop laat een stem uit de hemel weten dat de jongen werkelijk Dusyanta's zoon en troonopvolger is, en Sakuntala zijn wettige vrouw. Daarop zegt de koning dat hij heeft voorgewend haar en haar kind niet te aanvaarden, opdat een hogere macht bekend zou maken wie zij zijn en er dus voor het volk geen enkele twijfel hieromtrent mogelijk zou zijn. En met de aankondiging van een glorieus geslacht waarvan Bharata, de zoon, de stamvader zal worden, eindigt dit deel van de Mahabharata – wat niets anders betekent dan “Het grote verhaal van de afstammelingen van Bharata”.

Het toneelstuk

De schrijver Kalidasa heeft niet alleen nieuwe, dramatische elementen in het verhaal gebracht, maar ook veel bovennatuurlijks dat in de Mahabharata ontbreekt.

Het stuk begint met een “voorspel op het toneel” dat aanvangt met een zegenbede, die alleen door een Brahmaan mocht worden uitgesproken. Dit wijst op het sacrale karakter van dit toneelstuk, wat zijn oorsprong vindt in het feit dat de toneelkunst in India, net als bij ons, vrijwel zeker zijn oorsprong vond in het rituele tempelgebeuren. Na dit gebed treedt de manager-hoofdrolspeler op, die het toneelstuk aankondigt.

Terwijl in het begin van de Mahabharata uitvoerig wordt ingegaan op de voortreffelijkheid van Dusyanta en zijn bovenmenselijke prestaties tijdens de jacht, en de ontmoeting met Sakuntala en hun huwelijk in enkele zinnen worden afgehandeld, gebeurt in het toneelstuk het omgekeerde : de koning is op jacht, maar komt al snel bij de kluizenarij van Kanva aan, om daar vervolgens dagen- misschien zelfs wekenlang bezig te zijn voordat hij Sakuntala tot zijn vrouw maakt. Om dit plausibel te maken laat Kalidasa zijn held de nodige demonen bevechten, die de kluizenarij onveilig maken tijdens de afwezigheid van Kanva, Sakuntala's pleegvader. Vervolgens gaat de koning terug naar het hof om alles voor te bereiden op Sakuntala's komst. Het aangekondigde geleide dat haar zal ophalen komt echter niet opdagen, terwijl Sakuntala wél zwanger is. Door verlangen en heimwee naar haar gade afgeleid, veronachtzaamt zij haar plicht als gastvrouw tegenover een hoge bezoeker, de

heilige Durvasas. Deze ontbrandt daarop in woede (een woede die wordt aangewakkerd door zijn nooit bekoelde wrok om het feit dat Sakuntala's moeder zijn liefde ooit heeft afgewezen) en spreekt een vervloeking uit : degene van wie zij droomt zal haar niet herkennen en haar afwijzen. Daarop smeken Sakuntala's vriendinnen Durvasas om zijn vloek terug te nemen. Dit weigert hij, maar hij laat wel de mogelijkheid open dat de koning zijn vrouw zal herkennen bij het zien van de ring die hij haar heeft gegeven.

Sakuntala's pleegvader zendt haar (nog steeds zwanger) met veel heilwensen en enkele vertrouwelingen naar het hof. Daar aangekomen blijkt inderdaad dat de koning haar niet herkent en haar wil wegsturen. Van Sakuntala's gloedvolle betoog uit de Mahabharata blijft hier niet veel over. Als zij de koning de ring wil tonen, blijkt deze te zijn verdwenen – zij is hem kwijtgeraakt toen zij haar handen in een heilig meer onderdompelde. Zij wil vervolgens terug naar haar pleegvader, maar haar begeleiders vinden dat zij aan het hof moet blijven. Daarop wordt zij door haar moeder Menaka op een wolk meegenomen.

Dan volgt een komische scène, waarin een visser hardhandig door twee wetsdienaren het toneel op wordt gesleept. Hij heeft getracht een ring te verkopen die hij vond in de buik van een vis, maar wordt van diefstal beschuldigd als de ring van de koning blijkt te zijn. Als de koning de ring ziet komt zijn geheugen terug, en vanaf dat moment wordt hij verteerd door wroeging en verlangen. Als de god Indra vindt dat dit lang genoeg heeft geduurd, stuurt hij zijn wagenmenner om Dusyanta een leger demonen te laten bestrijden, waarna de wagenmenner op de terugweg, de koning laat landen in een andere kluizenarij, gelegen in een tussengebied tussen hemel en aarde. Deze wordt geleid door de ouders van de god Indra, die zich hier aan de meest strenge ascese wijden. Daar ontmoet Dusyanta een zesjarig knaapje dat over bijzondere eigenschappen beschikt en dat dan ook al vrij snel zijn zoon blijkt te zijn. Ook Sakuntala is daar en het koppel wordt herenigd. Van de heilige asceet krijgen zij eindelijk te horen welke vloek door Durvasas werd uitgesproken. Daardoor kan Sakuntala haar geliefde vergeven en voelt hij zich bevrijd van schuldgevoelens.

Al dateert dit stuk van omstreeks de 5^e eeuw van onze jaartelling, de inhoud doet soms verrassend fris aan, wat mede te danken is aan de mooie Nederlandse vertaling waar wij over beschikken. Volgens de toenmalige regels der kunst kregen de diverse protagonisten teksten in de mond gelegd in de taal en bewoordingen die bij hun stand pasten. Prozadialoog wordt afgewisseld met dichtregels, die oorspronkelijk gezongen werden. De traditionele narrenfiguur die in het Sanskriettoneel hoort voor te komen, is ook hier aanwezig en doet met zijn droge komiek niet onder voor Shakespeare's narren. Eveneens traditioneel is de proloog op het toneel.

Anderzijds krijgen we ook een fascinerende en soms verbijsterende blik op deze oeroude cultuur en de uitwassen ervan. Zo is het beoefenen van ascese om tot wijsheid en heiligheid te raken ons weliswaar ook uit onze eigen vroegchristelijke cultuur bekend, maar zou het bij ons ondenkbaar zijn geweest dat een kluizenarij zowel vrouwen als mannen herbergt. Ook de motivatie tot het nastreven van heiligheid en de manier waarop dit wordt gedaan zijn voor ons vreemd. Er wordt namelijk niet gezocht naar heiligheid ter navolging van een Christus- of Boeddhafiguur, maar ter verkrijging van macht over de schepping. Het christelijke element van de liefde lijkt bij de asceten in dit stuk dan ook grotendeels te ontbreken; alleen Sakuntala's pleegvader geeft er blijk van. Maar hij is dan ook niet de allerhoogste en allerheiligste asceet in het verhaal. Dat is de kluizenaar in wiens nabijheid de koning aan het einde van het stuk landt na zijn zege over de demonen, en waar hij zijn geliefde en hun zoon terugvindt. In de figuur van deze heilige wordt een zowel fascinerend als gruwelijk beeld van totale onthechting getekend :

*Ginds, waar die wijze staat naar de volle zon gekeerd,
roerloos, als een boom, het lichaam half verzonken in een termietenheuvel.
de borst omspannen met een slangenhuid,
de hals uitermate gekneld in de lus van een oude lianenrank,
en dragend, tot op zijn schouders, de kroon van zijn haarvlecht vol vogelnesten.*

Maar deze heilige is dan ook niet zomaar een asceet – hij en zijn eveneens heilige vrouw zijn zelf goddelijk en de ouders van oppergod Indra.

Veel menselijker zijn met name de nar, die de koning familiair met “maatje” aanspreekt en die zich vooral om zijn eigen welzijn en dat van zijn maag bekommert, en de koning zelf, die zowaar weet heeft van psychische projectiemechanismen :

Zo bedriegt een verliefd man zichzelf door de geestesgesteldheid van het geliefde wezen naar eigen wensen te fatsoeneren.

De opera

Veel van Kalidasa's stuk is door Neumann in zijn libretto overgenomen. Enkele namen zijn veranderd, in navolging van de oorspronkelijke Duitse vertaling door Georg Forster. Zo heet de koning niet Dusyanta, maar Dushmanta, en heet Kanva nu Kanna.

Als het verhaal begint is Sakuntala al gehuwd en zwanger en wacht zij met angst en beven op bericht van haar koning. Na de dagwijding – waarbij Schubert voor het koor een melodie componeert die hij zeven jaar later hergebruikt voor het begingezang van zijn Deutsche Messe, eveneens op tekst van Neumann – vertelt Kanna aan de heremieten wat hem tijdens een driemaandelijke afwezigheid omtrent Sakuntala's toekomst is geopenbaard; hij wil haar nu zelf naar de koning begeleiden waar haar, zo weet hij, grote beproevingen wachten. Dan treedt Durvasas op, die hier opzettelijk zijn wrok jegens Sakuntala's moeder Menaka in wraak op de dochter komt omzetten. Hij roept aardse demonen op om zijn vloek te voltrekken. Als dan Sakuntala's vriendinnen hem om clementie komen smeken, zijn het deze demonen die hem toeroepen dat hij gedwongen is zijn wraak te laten voltrekken; maar Durvasas zwakt zijn vervloeking af door te zeggen dat de koning zijn geheugen terug zal krijgen als hij de ring ziet die hij aan Sakuntala heeft gegeven. De vriendinnen spreken af, niets van wat zij gehoord hebben aan Sakuntala te vertellen. Als deze met haar gevolg vertrokken is geeft Durvasas een demon opdracht om de ring van haar vinger te trekken als zij haar handen in het water van de heilige stroom zal dopen.

Aan het hof voltrekt het drama zich vervolgens zoals in het toneelstuk : de koning, hoewel bekoord door de aanblik van Sakuntala, herkent haar niet en wijst haar af. Tevergeefs smeekt Sakuntala hem, in zijn nabijheid te mogen blijven, doch ook dat weigert hij. Dan verlaat zij met haar getrouwen het paleis en wordt temidden van donder en bliksem op een stralende wolk hemelwaarts gevoerd, waar hemelse stemmen haar verwelkomen.

Dan volgt het komische intermezzo met de visser die de ring heeft gevonden. Dit volgt vrijwel volledig de handeling van Kalidasa's toneelstuk.

Vervolgens zien we Sakuntala en haar moeder Menaka, onzichtbaar voor de overige protagonisten, in de tuin van het koninklijk paleis. De nar laat weten dat de koning zijn geheugen terug heeft en nu ziek van wroeging en verlangen is. De koning zelf treedt op en zegt dat hij wil sterven als hij Sakuntala niet terugvindt. Zij hoort het en wil naar hem toe gaan, maar haar moeder houdt haar tegen : de goden hebben verboden dat zij zich nu al aan hem vertoont. Sakuntala's vriendinnen uit de kluizenarij brengen de koning op zijn verzoek een schilderij waarop zij staat afgebeeld, en hij verliest zich in de contemplatie ervan. Op zijn knieën voor het schilderij vraagt de koning om vergiffenis; als hij een glimlach op haar gezicht ziet verschijnen, weet hij dat zij hem vergeven heeft. Dan treedt Kanna op en voert tenslotte de twee geliefden tot elkaar. Einde.

Geen gevechten tegen demonen, geen zesjarig zoontje dat ergens verschijnt, De handeling is in de opera eenvoudiger gehouden dan in het toneelstuk, en hoewel in de opera aardse demonen optreden die in het toneelstuk ontbreken, is er voor het overige veel minder bovennatuurlijks in de opera.

Uitvoering

Pogingen om van Schuberts schetsen een opvoerbare theatervoorstelling te maken zijn er in de loop der jaren wel geweest. In 2001 nam de Deense componist Karl Aage Rasmussen (geb.1947) de taak op zich, de door Schubert nagelaten fragmenten tot een uitvoerbaar geheel te verenigen. Van zijn oorspronkelijke idee om deze fragmenten door eigen, moderne

muziek te verbinden, zag hij af; slechts Schuberts eigen muziek is door hem met het grootst mogelijke respect gebruikt. Van het resultaat werd tijdens de Herbstliche Musiktage Bad Urich in oktober 2006 een live opname gemaakt met solisten, het Kammerchor Stuttgart en de Kammerphilharmonie Bremen onder leiding van Frieder Bernius, en in 2008 heeft het Carus Verlag deze opname op dubbel CD uitgebracht, waarbij alleen de muziek – in totaal zo'n anderhalf uur – is opgenomen en de gesproken tekst alleen in het begeleidende boekje te lezen is.

En de muziek ? Wel, die is puur Schubert. Sommige ensembles zijn naar mijn smaak ronduit schitterend. Niets te merken van de nieuwe wegen die de componist een half jaar eerder was ingeslagen bij het componeren van *Lazarus* (D 689), laat staan van Oriëntaalse invloeden. Dat laatste was ook niet mogelijk, want het zou nog heel lang duren voordat Oosterse muziek voor Westerse oren genietbaar begon te worden. Misschien was het wel het besef van de discrepantie tussen zijn muziek en de zo volledig andere sfeer waarin het verhaal zich afspeelde, dat Schubert zijn onderneming deed staken.

Sakuntala in de romantiek

Zoals reeds gezegd veroorzaakten de vertalingen van Oud Indische geschriften, en van Sakuntala in het bijzonder, een enorme golf van opwinding in de West-Europese literaire wereld, een opwinding die m.i. vooral verklaard moet worden vanuit de strikte regels waar het classicisme tot dan toe alles had onderworpen. Het is alsof er één grote zucht van opluchting en bevrijding door de intellectuele wereld van West-Europa trekt, die de grenzen passeert alsof ze er niet waren. De Verlichting is geboren, een tweede Renaissance, waarin vooral denkers en dichters elkaar op allerlei manieren met hun ideeën bevruchten. Zoals reeds gezegd verschijnt de Engelse vertaling van het stuk in 1789 – het jaar van de Franse revolutie en dus in meer dan één opzicht een revolutionair jaar! –, waarna de geesten op het continent meteen in vuur en vlam staan.

In Duitsland is Herder een van de eersten die de Indiase teksten ontdekt en propageert. In 1791 stuurt Georg Forster, een bijzonder kleurrijke en veelzijdige figuur, hem zijn Duitse vertaling van Jones' Engelse tekst van *Shakuntala*. Herder is meteen enthousiast en dit enthousiasme verspreidt zich al snel onder de Duitse literaire élite, die vanaf dat moment en in navolging van Herder, de wieg van alle goddelijke mensenkinderen in India plaatst. Goethe schreef in vervoering :

*Willst du die Blüte des frühen, die Früchte des späteren Jahres,
Willst du, was reizt und entzückt, willst du, was sättigt und nährt,
Willst du den Himmel, die Erde mit Einem Namen begreifen,
Nenn' ich, Sakuntala, dich, und so ist alles gesagt.*²

Met andere woorden : Sakuntala (in Duitsland meestal als Sakontala of, bij Schubert Sacontala geschreven) is volmaakt. Niet alleen het toneelstuk, maar ook – misschien zelfs vooral – de vrouwenfiguur die zo perfect past bij de idealen van de opkomende romantiek : in plaats van het strenge rationalisme krijgen nu gevoel en verbeelding de overhand. Naar het schijnt ontleende Goethe zijn “voorspel op het toneel” uit Faust ook aan Kalidasa (en zijn voorspel in de hemel aan het bijbelboek Job). Goethe vatte ook het plan op om Sakuntala voor het Duitse toneel te bewerken, doch daar is het nooit van gekomen.

Schuberts leeftijdgenoot Heinrich Heine, in een beschouwing over Shakespeare's Desdemona, schrijft:

*Sie ist die wahre Tochter des Südens, zart, empfindsam, geduldig, wie jene schlanken, grossäugigen Frauenlichter, die aus sanskritischen Dichtungen so lieblich, so sanft, so träumerisch hervorstrahlen. Sie mahnt mich immer an die Sakuntala des Kalidasa, des indischen Shakeapeares.*³

Sakuntala inspireerde Heine ook tot zijn gedicht *Die Lotosblume*, dat door Schumann onsterfelijk werd gemaakt :

*Die Lotosblume ängstigt
Sich vor der Sonne Pracht
Und mit gesenktem Haupte
Erwartet sie träumend die Nacht.
Der Mond is ihre Buhle
Erweckt sie mit seinem Licht
Und ihm entschleiern sie freundlich
Ihr frommes Blumengesicht.*⁴

In de Nederlandse vertaling van het toneelstuk valt van de woorden die Heine tot dit gedicht inspireerden niets terug te vinden. Dat komt omdat in de Nederlandse versie het een en ander is weggelaten, wat in de Duitse vertaling bewaard werd.

In de Duitse tekst staat te lezen : *Jetzt verschwand der Mond und die Blume der Nacht gefällt nicht länger; sie läßt nur das Andenken ihres Wohlgeruchs zurück und hängt ihr Haupt wie eine zarte Braut , die in der Abwesenheit ihres Gatten unleidlichen Schmerz erduldet.*⁵ Als toelichting heeft Forster hieraan toegevoegd : “ *Sie ist die Blume der Nacht, die ‘kühlende Blume , die sich ängstet, wenn der Tag erscheint, die sich fürchtet vor den Sternen’; die nur dem Monde sich öffnet , ihm allein duftet, und ihr Haupt herabsenkt vor dem Strahl der Sonne.*⁶

Friedrich Schlegel, samen met zijn broer Wilhelm grondlegger van de Romantische School in Duitsland, heeft meteen na verschijning van Forsters *Sakuntala*-vertaling geestdriftig kond gedaan van deze ontdekking. Hij verkondigt meteen dat de hoogste romantiek in de Orient gezocht moet worden, en even later gaat hij zelfs zover te stellen dat alles zonder uitzondering, inclusief de geschiedenis der mensheid, zijn wortels in India heeft. Daar ligt volgens hem de oorsprong van alle zuiverheid, vooral ook die van de religie. In 1802 gaat hij naar Parijs, met de bedoeling om Perzisch de leren van de Franse orientalist Antoine-Léonard de Chézy. Deze bijzondere figuur, die in 1799 is aangesteld op de orientalse afdeling van de Bibliothèque Nationale, maakt zichzelf daar, ondanks een totaal gebrek aan studieboeken, een zodanige kennis van het Sanskriet eigen dat hij er gedichten in schrijft en diverse werken, waaronder *Sakuntala* (1830) vanuit het origineel kan vertalen. Mogelijk is het Schlegel die hem de liefde voor dit werk heeft bijgebracht.

Met Schlegel en zijn vrouw is ook Wilhelmina von Klencke naar Parijs gekomen, en zij trouwt al snel met Chézy. Het huwelijk is echter rampzalig, Wilhelmina wordt als een helleveeg omschreven die haar “engelachtige filoloog met zijn blonde lokken” op alle mogelijke manieren het leven zuur maakt en ook na zijn dood zal blijven exploiteren. Zij keert in 1823 terug naar Wenen, waar zij met de Schubert-kring in aanraking komt en onder meer de teksten zal schrijven voor Webers *Euryanthe* en Schuberts *Rosamunde*, evenals een gedeelte van diens *Hirt auf dem Felsen*. Zo is – zou je kunnen zeggen – de cirkel rond.

De nasleep van Sakuntala

In de roes van het Oriëntalisme ontstaan nog meer werken die vaak – mijns inziens meestel ten onrechte - met *Sakuntala* geassocieerd worden; deze zijn geïnspireerd op het thema van de bajadère of bayadère. Dit woord, dat van het Portugees *bailadera*, dansen, afkomstig is, werd in Europa geïntroduceerd als benaming van de Indiase *devadasi* of tempeldanseressen. Deze aan een tempel verbonden danseressen werkten soms wel en soms niet ook als tempelprostituees. Het onderwerp was pikant genoeg om de fantasie van veel Europeanen aan het werk te zetten. Beroemd is Goethe's gedicht *Der Gott und die Bajadere*, dat door Schubert op muziek werd gezet (D 254). In dit verhaal daalt Mahadeva, een andere naam voor de god Shiva, als schone jongeling af naar de aarde en ontmoet daar een tempeldanseress die hem onderdak verleent. Hij “verlangt van haar slavendiensten” die haar voor het eerst doen huilen, waarna zijn in aanbidding aan zijn voeten neerzinkt. Als de goddelijke jongeman de volgende ochtend blijkt te zijn gestorven en zijn lichaam op de

brandstapel wordt gelegd staat de bajadere erop, hem als zijn vrouw in de dood te vergezellen, al wordt haar dit door de priesters verboden. Waarop de god uit de vlammen oprijst met in zijn armen de bajadere, die door haar liefde is gered. Weinig verband dus met Kalidasa's toneelstuk; de vliegende Hollander komt er nog dichterbij.

Heel bekend is ook het ballet *La bayadère* van Ludwig Minkus, dat met een choreografie van Petipa in 1877 in Sint Petersburg in première ging. Als grondslag voor het verhaal hiervan wordt doorgaans *Sakuntala* aangehaald. De tempeldanseres Nikya houdt van de krijger Solor, die eveneens van haar houdt, maar min of meer verplicht wordt te trouwen met Gamzatti, de dochter van de Radjah. De Brahmaan die aan het hoofd van de tempel staat en Nikya voor zichzelf wil, licht de Radjah in over haar affaire met Solor. Gamzatti, die van haar vader hoort dat zij een rivale heeft, ruimt deze uit de weg door haar een giftige slang in een boekje te bezorgen. Solor gaat aan de opium om over Nikya te kunnen dromen. Tijdens de voltrekking van zijn huwelijk met Gamzatti stort de tempel in, zodat allen bedolven worden onder de ruïnes. Ook hier dus maar weinig verband met het oorspronkelijke toneelstuk.

Andere bewerkingen van Sakuntala.

Schubert was vrijwel zeker de eerste die het ondernam een opera over het onderwerp te schrijven, maar hij was niet de enige.

De Oostenrijkse componist Felix Weingartner (1863-1943), een bewonderaar van Schubert, hield met hulp van Franz Liszt in 1884 zijn eigen opera *Sakuntala* in Weimar ten doop,. Uit 1921 stamt een opera van de Italiaan Franco Alfano (1875 - 1954), die eerst *La leggenda di Sakuntala* heette maar in een latere versie uit 1952 eenvoudig *Sakuntala*. Het werk, dat diverse opvoeringen kreeg, werd goed ontvangen en leidde ertoe dat Alfano de opdracht kreeg om Puccini's *Turandot* te voltooien. Van deze Italiaanse *Sakuntala* bestaat een CD-opname.

Ook als ballet bleef *Sakuntala* levend : in 1838 ging in de Parijse opera *Sakuntala* van de componist Ernest Reyer (1823-1909), op een scenario van de bekende Franse schrijver Théophile Gautier.

Op Youtube is een uiterst kort filmpje te zien van een ballet op muziek van Sufi Hazrat Inayat Khan uit 1914, welke muziek echter wél naar meer doet verlangen;

En dan bestaat er ook nog een ballet *Shakuntala* van de Russische componist Sergey Balasanyan.

Om over film- en andere bewerkingen maar te zwijgen.

Had Schubert zijn opera voltooid, men zou hem een trendsetter genoemd hebben; maar omdat hij daarvan afzag kun je hoogstens concluderen dat hij nièt de hype volgde, maar snel terugkeerde tot de muzikale contreien waar hij zich thuis voelde.

Noten

¹ "Josef Hüttenbrenner ist in Einzelheiten [...] wenig [...] zu trauen." (Dokumente, p.162)

² Wil je de bloesem van het voor-, de vruchten van het najaar / Wil je wat bekoort en verrukt, wil je wat verzadigt en voedt / Wil je de hemel, de aarde in één woord omvatten / Dan noem ik jou, Sakuntala, en daarmee is alles gezegd.

³ Zij is de ware dochter van het Zuiden, zacht, gevoelig, geduldig, zoals die slanke, grootogige vrouwengestalten die uit sanskriet gedichten zo liefelijk, zo zacht, zo dromerig boven alles uitstralen. Zij herinnert mij altijd aan de Sakuntala van Kalidasa, de Indiase Shakespeare.

⁴ De lotusbloem vreest / De pracht van de zon / En met gebogen hoofd / Wacht zij dromend op de nacht. / De maan is haar geliefde / Die haar wekt met zijn licht / En voor hem ontsluit zij vriendelijk / Haar vrome bloemengezicht.

⁵ "Nu is de maan verdwenen en de bloem van de nacht [d.w.z. de lotus] bevalt niet langer; zij laat slechts de herinnering aan haar parfum na en laat haar hoofd hangen als een tere bruid, die in afwezigheid van haar gade ondragelijke pijn lijdt."

⁶ "Zij is de bloem van de nacht, de verkoelende bloem die bang is wanneer de dag verschijnt, die vrees heeft voor de sterren en zich alleen opent voor de maan, alleen voor hem geurt, en haar hoofd laat hangen voor de straal van de zon." Daar Forster echter het Sanskriet niet meester was en als basis voor zijn werk de Engelse versie van Jones gebruikte, die zich wél verdiept had in zowel de taal als de cultuur van India, zal ook deze toelichting van Jones afkomstig zijn geweest. Ik heb dit niet kunnen verifiëren omdat zijn vertaling niet te vinden was. [EvM]

Literatuur

- Deutsch, O.E. *Franz Schubert. Thematisches Verzeichnis seiner Werke in chronologischer Folge*. Kassel 1978
- Deutsch, O.E. *Schubert. Die Dokumente seines Lebens*. Wiesbaden, 1980
- Dürr, Walther / Krause, Andreas (HG.) *Schubert Handbuch*. Kassel 1997
- Hilmar, Ernst en Jestremski, Margret. *Schubert-Enzyklopädie*. Tutzing, 2004
- Kalidasa. *Sakuntala. Oudindisch hofdrama*. Vert. Jozef Deleu. Amsterdam, 1977.
- Kalidasa. *The Recognition of Sakuntala, gevolgd door Sakuntala in the Mahabharata*. Vert. W.J. Johnson. New York, 2001
- Kalidasa, *Sakuntala oder der entscheidende Ring*. Ill. von Carl Gersvind Ingaberg. [Nach d. Übers. von Georg Forster, bearb. von Scarlatto Negrentino]. München, 1987
- Kreiße von Hellborn, Heinrich. *Franz Schubert*. Hildesheim 1978, oorspronkelijke uitgave Wien 1865
- Rasmussen, Karl Aage. Toelichting bij CD-uitgave : *Franz Schubert. Sakuntala, Oper in zwei Akten D 701*. Version Karl Aage Rasmussen. Carus-Verlag, Stuttgart, 2008
- Schwab, Raymond. *La Renaissance Orientale*. Paris, 1950